

DUCH ŚWIĘTY ZAPOWIADA ODSTĘPSTWO OD WIARY (1TM 4,1–2)

Pneumatologia *Listów pasterskich* (LP) jest raczej skromna. Jest to zresztą wynikiem ogólnej tendencji, jaka występuje w tych stosunkowo późnych pismach Nowego Testamentu¹, które zawierają przede wszystkim parenezę skierowaną do młodych przełożonych wspólnot kościelnych, bądź też do członków tychże wspólnot za pośrednictwem ich pasterzy. Ta okoliczność sprawia, że w LP mamy często do czynienia z elementami prawniczymi, dotyczącymi dyscypliny kościelnej oraz pouczeniami na temat rozwiązywania konkretnych problemów duszpasterskich, jakie przeżywały pod koniec I wieku² wspólnoty młodego Kościoła, których pasterzami byli adresaci LP: Tymoteusz i Tytus. Dość dużo miejsca autor poświęca zagrożeniom wiary, płynącym ze strony fałszywych, zwodniczych nauczycieli, którzy opacznie tłumaczyli orędzie Ewangelii, a którzy w ocenie niektórych biblistów uważani są za prekursorów gnozy³. W LP w parze z normatywnymi wskazówkami dla urzędowo ustanowionych pasterzy idzie ujęcie Ewangelii w formę maksym doktrynalnych⁴. W tym kontekście pojawiają się charakterystyczne dla LP wyrażenia, takie jak „dobry depozyt” (1Tm 6,20; 2Tm 1,12.14), „zdrowa nauka” (1Tm 1,10; 6,3; 2Tm 1,13; 4,3; Tt 1,9; 2,1.8), czy „nauka godna zaufania” (1Tm 1,15; 3,1; 4,9; 2Tm 2,11; Tt 3,8). Z lektury LP wyłania się również statyczny obraz Kościoła. Jest on określony jako „dom Boży”, który jest „filarem i fundamentem prawdy” (1Tm 3,15), w którym należy przestrzegać porządku, dyscypliny, pewnych stałych norm i prawd. Wyrazem usilnej troski o zachowanie prawowiernej nauki jest wskazówka, jakiej autor udziela Tymoteuszowi:

Co usłyszałeś ode mnie w obecności wielu świadków, przekaz zaufanym ludziom, którzy będą zdolni do tego, aby także innych pouczyć (2Tm 2,2).

Kościół w ujęciu autora LP przedstawiany jest jako instytucja święta, która stanowi ostoję wiary i ortodoksyjnej nauki w otaczającym świecie. Z tego „domu Bożego” należy wykluczyć tych wszystkich, którzy wyznają błędną naukę (2Tm 2, 20n)⁵.

„Zmienił się dotychczasowy charyzmatyczny profil Kościoła, a nastąpiła era stabilizacji i uporządkowania najważniejszych spraw doktrynalnych, dyscyplinarnych i hierarchicznych”⁶. Stąd rzadko pojawia się w tych pismach wzmianka o Duchu Świętym. Tam, gdzie jest o Nim mowa, przeważnie są to teksty „zapożyczone” z autentycznych listów Pawłowych, bądź też fragmenty hymnów czy wyznań wiary pochodzących z pierwotnej tradycji liturgicznej⁷. Dlatego na szczególną uwagę zasługuje tekst, który nie jest bezpośrednio przeniesiony do LP ani z tradycji liturgicznej, ani z pisarskiej spuścizny samego Apostoła. Tym właśnie tekstem zajmiemy się w niniejszym artykule.

1. Rzeczownik $\piνεϋμα$ w *Listach pasterskich*

Rzeczownik $\piνεϋμα$ występuje zaledwie 7 razy w LP. Jeden raz termin ten odnosi się do „duchów zwodniczych” (1Tm 4,1), dwukrotnie określa ducha ludzkiego (2Tm 1,7 i 4,22), jakkolwiek w tym pierwszym przypadku nie bez związku z Duchem Bożym: człowiek ukazany jest w dwóch sytuacjach, jako obdarzony Duchem Świętym („duch mocy i miłości i trzeźwego myślenia”) oraz pozbawiony tej łaski („duch bojaźni”). Dwukrotnie jest mowa o Duchu Świętym *expressis verbis* (2Tm 1,14 i 3,5). W pierwszym przypadku Duch Święty jest uznawany za strażnika ortodoksyjnej nauki, kiedy autor pisze do adresata listu:

Dobrego depozytu ustrzeż z pomocą Ducha Świętego, zamieszkującego w nas (2Tm 1,14).

Drugi przypadek nawiązuje do katechezy chrzcielnej i wskazuje na rolę Ducha Świętego w sakramencie chrztu (Tt 3,5). Tekst ten jest z pewnością zaczerpnięty przez autora z tradycji liturgicznej Kościoła⁸. Oprócz tego jeszcze dwukrotnie rzeczownik $\piνεϋμα$ występuje w *status absolutus*, jednak bezpośredni kontekst wskazuje, że chodzi w obu wypadkach o Ducha Świętego. W hymnie chrystologicznym zapisanym w 1Tm 3,16 jest mowa o tym, że Chrystus został „usprawiedliwiony w Duchu”⁹, a dokładniej „uznany za sprawiedliwego”¹⁰. Użycie czasownika $\deltaικαιω$ w tym przypadku nie ma znaczenia technicznego¹¹, jak w większości przypadków u Pawła, lecz znaczenie pierwotne, czyli chodzi o wykazanie słuszności¹², w naszym wypadku o weryfikację prawdy, że Jezus Chrystus jest pełnym mocy Synem Bożym¹³. Wspomniana wyżej formuła zdaniem wielu biblistów ma sens paschalny: „został usprawiedliwiony w Duchu przez zmartwychwstanie”¹¹. W tym wypadku Duch Święty spełnia swoją typową dla czasu Kościoła rolę „dającego świadectwo” (por. Dz 5,32; J 15,26). Podobną myśl wyraża zapis umieszczony w Ewangelii Janowej, kiedy Jezus stwierdza, że zadaniem Ducha–Parakleta, którego On ześle od Ojca, będzie „przekonać świat o sprawiedliwości” (J 16,10). Również wyznanie wiary zawarte w 1Tm 3,16 istniało już wcześniej w tradycji liturgicznej i zostało później włączone przez autora listu do jego korpusu. Widzimy, że teksty mówiące o Duchu Świętym, znaj-

dujące się w *Listach pasterskich* są w większości materiałem przejętym ze starszej tradycji, a nie oryginalnym materiałem ich autora.

Wreszcie w tekście, który będzie głównym przedmiotem naszego zainteresowania rzeczownik πνεῦμα jest poprzedzony rodzajnikiem τό, co tym bardziej wskazuje, że chodzi o Ducha Świętego¹⁵.

2. Τὸ πνεῦμα w 1Tm 4,1

Tekst, którym się obecnie zajmimy, występuje bezpośrednio po hymnie chryzologicznym, będącym wyznaniem wiary, o którym dopiero co mówiliśmy (1Tm 3,16) i stanowi dalszą część myśli autora. To nawiązanie wyrażone jest za pomocą partykuły „zaś” (δέ,):

Duch zaś wyraźnie mówi: W nadchodzących czasach niektórzy odstąpią od wiary, skłaniając się ku duchom zwodniczym i naukom demonów. (1Tm 4,1)

Rzeczownik πνεῦμα w powyższym tekście odnosi się niewątpliwie do Ducha Świętego. Dowodzą tego dwa szczegóły: rodzajnik τό, oraz partykuła δέ. Rodzajnik wskazuje na rzeczownik, o którym była niedawno mowa. Właśnie w poprzednim wersecie mieliśmy frazę „został usprawiedliwiony w Duchu”. Jeśli w poprzednim zdaniu πνεῦμα oznaczało Ducha Świętego, to i w następnym zdaniu, powiązany za pomocą partykuły δέ., ma ono takie samo znaczenie¹⁶. Pozostaje natomiast do rozstrzygnięcia, w jaki sposób owo orędzie Ducha Świętego zostało przekazane. W grę wchodzi następujące możliwości¹⁷:

- Duch działa za pośrednictwem charyzmatyków (por. 1Kor 12,3–13);
- sam autor 1Tm otrzymał jakieś szczególne objawienie, które przekazuje;
- autor chce w ten sposób wyrazić swe przekonanie, że Duch Święty towarzyszy niejako ze swej natury dziełu głoszenia Ewangelii.

„W tym ostatnim przypadku formuła <Duch mówi> znaczyłaby po prostu: <Ewangelia podaje>”¹⁸. Mielibyśmy tu zatem nawiązanie do wypowiedzi Jezusa zawartych w Mt 24,10n i Mk 13,22n¹⁹:

Wówczas wielu zachwieje się w wierze; będą się wzajemnie wydawać i jedni drugich nienawidzić. Powstanie wielu fałszywych proroków i wielu w błąd wprowadzą (Mt 24,10n).

Jakkolwiek zasadnicza treść proroctwa jest zgodna z zapowiedzią Jezusa przytoczoną przez Marka i Mateusza, to jednak trzeba zwrócić uwagę na partykułę ὅτι, który zdaniem wielu komentatorów powinna być traktowana jako dwukropek otwierający cytaty (tzw. ὅτι recitativum)²⁰.

W Dziejach Apostolskich oraz Liście do Hebrajczyków spotyka się inne cytaty z Pisma Świętego, które wprowadza formuła: „Duch Święty mówi:” (Dz 4,35; Hbr

3,7; por. 10,15.30). Egzegeci wskazują na analogiczną formułę: *Tò πνεῦμα λέγει*, która siedmiokrotnie występuje w Apokalipsie w rozdziale 2 i 3, w zdaniu stanowiącym jakby refren w wewnętrznej strukturze sekcji poświęconej tzw. listom do siedmiu Kościołów w Azji Mniejszej: „Kto ma uszy, niechaj usłyszy, co Duch mówi do Kościołów” (Ap 2,7.11.17.29; 3,6.13.22). Jak to wynika z kontekstu, to „co mówi Duch do Kościołów” odpowiada przesłaniu wypowiedzianemu przez samego Jezusa do wizjonera Jana – autora księgi. Jednak powyższa analogia nie ma przekonującego potwierdzenia, ponieważ:

- a. Treść „listów do siedmiu Kościołów”, gdzie autor używa określenia „Duch mówi”, kiedy przytacza słowa wypowiedziane przez Jezusa, nie ma odniesienia do tekstów wypowiedzianych przez Jezusa podczas Jego ziemskiego nauczania, czyli do treści Ewangelii, lecz jest objawieniem bezpośrednio danym autorowi Apokalipsy.
- b. Wyrażenie „Duch mówi” w Nowym Testamencie oznacza również słowa wypowiedziane przez innych protagonistów biblijnych, jak na przykład Dawida (Dz 4,25; Hbr 3,7) Izajasza (Dz 28,25nn) czy Jeremiasza (Hbr 10,15), nie koniecznie przez Jezusa.

Inna próba interpretacji opiera się na założeniu, że autor listu, który stał się „zidentyfikować” z Apostołem Pawłem, nawiązuje do sceny opisaną w Dziejach Apostolskich, kiedy to apostoł żegnając się w Milecie ze starszymi Kościoła Efezu mówi:

Wiem, że po moim odejściu wejdą między was wilki drapieżne, nie oszczędzając. Także spośród was samych powstaną ludzie, którzy głosić będą przeciwne nauki, aby zgnać za sobą uczniów (Dz 20,29–30).

Ta zapowiedź Apostoła przestrzega przed podobnymi niebezpieczeństwami o jakich mowa w 1Tm 4,1–2. A zatem Pawłowe „Wiem” z Dz 20,29 mogłoby być utożsamione z „Duch mówi” w 1Tm 4,1. Autor mówiąc o sytuacji sobie współczesnej, powołuje się na wcześniejszą wypowiedź św. Pawła, wykazując przez to, że dzięki objawieniu Ducha Świętego Paweł zapowiedział to, co aktualnie ma miejsce wewnątrz Kościoła, nad którym Tymoteusz sprawuje pieczę pasterską. Miałby więc do czynienia z tzw. *vaticinium ex eventu*²¹, co było zjawiskiem znanym, chociażby w apokaliptyce żydowskiej tego okresu²².

Zdaniem większości egzegetów wyrażenie *ἐν ὑστέροις καιροῖς* jest synonimem w stosunku do *ἐν ἐσχάταις ἡμέραις* (2Tm 3,1)²³, a zatem chodziłoby o sytuację w czasach eschatologicznych, do których odnoszą się także przytoczone przed tym wypowiedzi Jezusa. Jednak dalsza wypowiedź, która precyzuje kłamstwa tych, którzy ulegli zwodniczemu duchowi (por. 1Tm 4,3–4), sugeruje sytuację współczesną a nie przyszłą. Knight tak rozwiązuje tę trudność: „Czasy ostateczne” oznaczają czasy przyjscia Mesjasza, zatem wspólnota nowotestamentowa odnosi to określenie czasów sobie współczesnych. Używając języka przyszłości mówi się o teraźniejszości²⁴. „Paweł mówi o zjawisku teraźniejszym, używając emfatycznego języka w odniesieniu do przyszłości, charakterystycznego dla mowy prorockiej”²⁵. Marcheselli–Cassidy uważa, że wyrażenie *ἐν ὑστέροις καιροῖς* wprowadza gatunek literacki apokaliptyki.

tyczny, który mówiąc o czasach ostatecznych, ma swoje odniesienie także do teraźniejszości²⁶. Zresztą przymiotnik ὅσπερος ma znacznie szerszą gamę znaczeń. Może oznaczać *najbliższy, następny, ostatni*²⁷.

Wydaje się jednak, że spośród zaproponowanych rozwiązań najbardziej przekonujące jest pierwsze²⁸. Oto argumentacja za takim właśnie rozumieniem wyrażenia „Duch mówi”:

a. Duch Święty przemawia za pośrednictwem charyzmatu prorockiego w sposób odpowiedni do aktualnych okoliczności. Mamy tego przykłady w Dziejach Apostolskich:

Rzekł Duch Święty: „Wyznaczcie mi już Pawła i Barnabę do dzieła, do którego ich powołałem (Dz 13,2);

(Agabos) przybył do nas, wziął pas Pawła, związał sobie ręce i nogi i powiedział: „To mówi Duch Święty (Γάδε λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον): Tak Żydzi zwiążą w Jerozolimie męża, do którego należy ten pas... (Dz 21,11)

b. Pomiędzy πνεῦμα a λέγει znajduje się jeszcze przysłówek ῥητῶς, który znaczy: dosłownie, wyraźnie, jasno²⁹. Gdyby autor chciał powołać się na wypowiedź Pisma Świętego, powiedziałby po prostu: πνεῦμα λέγει. Dodatkowe sprecyzowanie wypowiedzi wskazuje na solenną wypowiedź szczególnego rodzaju. Zastosowana formuła pochodzi z języka prorockiego. Wprowadzenie oparte na zasadach retoryki ma przywołać uwagę słuchaczy³⁰.

c. Gdyby chodziło o wypowiedź Pawła z Dziejów Apostolskich, inspirowaną przez Ducha Świętego, autor użyłby z pewnością aorystu εἶπεν, jak np. w Dz 13,2. Używając czasu praesens autor sugeruje, że słowa te są wypowiedane, a przynajmniej aktualne dla adresatów listu. Paweł po prostu cytuje myśl jednego z członków wspólnoty chrześcijańskiej, obdarzonego charyzmatem prorocstwa.

Wspominając w 1Tm 4,1 o charyzmacie prorocstwa autor 1Tm daje wyraz swemu przekonaniu, że czas, w którym żyje, jakkolwiek jest czasem pewnego przeakcentowania znaczenia urzędu w stosunku do charyzmatu prorocstwa, to jednak charyzmat pozostaje nadal aktualny, ważny i dowartościowany, szczególnie w obliczu zagrażających niebezpieczeństw ze strony błędnowierców. Hagiograf potwierdza, że działanie Ducha Świętego objawia się nadal w sposób normalny i powszechny przez dar prorocstwa dla dobra Kościoła.

3. Treść zapowiedzi (1Tm 4,2nn)

Charyzmatyczne prorocstwo skierowane do przełożonego Kościoła zapowiada odstępstwo niektórych chrześcijan od wiary (ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως). Jest to zasadnicze przesłanie wypowiedzianego prorocstwa. Stanie się to za przyczyną duchów zwodniczych – dosłownie: zwodzących (πλάνοι). Przeciwwstawienie Du-

cha Prawdy (τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας) duchowi fałszu (τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης) jest także charakterystyczne dla św. Jana (1J 4,6c). Uszczegółowienie działania owych duchów zwodniczych, chodzi oczywiście o ludzi głoszących niewłaściwą naukę (por. 1Tm 1,3–4), znajdziemy w następujących wersetach:

Zabraniają zawierać związki małżeńskie, każą powstrzymywać się od potraw, które Bóg stworzył, aby je przyjmowali z wdzięcznością wierzący i ci, którzy uznali prawdę (1Tm 4,3).

Brox powyższe zakazy identyfikuje ze specyficzną gnostycką interpretacją³¹, jednak najistotniejszą sprawą, na którą autor zwraca uwagę jest fakt, że konsekwencją przyjęcia tego rodzaju nauki jest odstąpienie (ἀποστήσονται – stąd *apostazja*) od wiary (4,1). Termin wiara (πίστις), podobnie jak szereg innych terminów teologicznych użytych w *Listach pasterskich* nabiera nowego odcienia znaczeniowego³², konkretnie zaczyna ulegać pewnemu procesowi formalizacji³³. Autor zdaje się bardziej akcentować treść prawd, w które należy wierzyć (*fides quae creditur*) niż aspekt osobowy wiary³⁴. Nie znaczy to wcale, że w LP nie znajdziemy takich miejsc, gdzie πίστις wyraża ideę osobistej relacji i zaufania wobec Boga. Niewątpliwie takie przesunięcie akcentu jest uwarunkowane konkretnym *Sitz im Leben* adresatów listu, w naszym wypadku jest to zagrożenie ze strony kielkującego gnostycyzmu. Wobec grożącego niebezpieczeństwa jest zrozumiałe, że autor chce wskazać na pewien punkt oparcia – dlatego termin πίστις zawiera w sobie wierność tradycji i pewność nauki³⁵.

W naszym tekście wyraźnie widać opozycję pomiędzy *wiarą a nauką demonów* (4,1), natomiast w dalszej części autor zestawia razem „słowa wiary i dobrej nauki” (4,6). Takie zestawienie wskazuje na to, że pod pojęciem πίστις autor ma na myśli treść i przedmiot wiary, z drugiej jednak strony sam fakt odpadnięcia od wiary zależy od osobistej postawy człowieka, od tego czy da się zwiść apostołom kłamstwa, szerzącym fałszywą naukę. Nie tracimy zatem w naszym tekście aspektu osobowego, znaczenia πίστις jako relacji człowieka do objawiającego się Boga. W dalszej części autor dodaje:

Przedkładając to (czyli właściwą naukę) braciom będziesz dobrym sługą Chrystusa Jezusa (4,6a).

To zdanie wskazuje, że treścią głoszonej nauki jest nie co innego, jak Ewangelia otrzymana przez Jezusa. Idea przekazu i depozytu nauki Ewangelii była znana od początku w Kościele apostołskim. Św. Paweł pisze przecież do Koryntian:

Przekazałem wam na początku to, co przejąłem: że Chrystus umarł – zgodnie z Pismem – za nasze grzechy, że został pogrzebany, że zmartwychwstał trzeciego dnia... (1Kor 15,3–4).

Odstąpienie od wiary pod wpływem kłamliwych nauk jest w rzeczywistości przeciwieństwem przyjęcia Ewangelii w jej ortodoksyjnym, autentycznym kształcie, a to już posiada wymiar negatywnej relacji do Chrystusa, jej Autora.

4. Analogia między 1Tm 4,1 a J 16,8.

Możemy zauważyć, że zgodnie z zasadą hermeneutyczną jedności całej Biblii, sytuacja opisana w 1Tm 4,1-2 odpowiada doskonale realizacji zapowiadanej przez Jezusa roli Ducha Prawdy–Parakleta, który według zapisu w Janowej ewangelii:

gdy przyjdzie, przekona (ἐλέγξει) świat o grzechu, sprawiedliwości i sądzie (περὶ κρίσεως). O grzechu – bo nie wierzą we Mnie...(J 16,8-9).

Wyrażenie *przekonać o grzechu* znaczy w tym kontekście tyle co wykazać, udowodnić grzech. Grecki czasownik ἐλέγχει występuje trzykrotnie w Janowej ewangelii. Jeden raz występuje on w stronie biernej:

Każdy bowiem, kto czyni nieprawość, nienawidzi światła i nie zbliża się do światła, aby nie zostały ujawnione (ἐλεγχθῆ) jego uczynki... (J 3,20)

Drugi raz Jezus używa tego czasownika, (również w połączeniu z rzeczownikiem *grzech*) w polemice z Żydami:

Kto z was udowodni (ἐλέγξει) mi grzech? Jeżeli mówię prawdę, dlaczego mi nie wierzy-cie? (J 8,46)

Duch Święty wykazuje grzech świata, uzasadnia w sposób przekonywujący, że świat popełnia grzech. Czego nie mogli uczynić wrogowie Jezusa w stosunku do Niego, to właśnie jest zdolny uczynić Duch Prawdy w stosunku do świata. W tym miejscu należy zapytać, co Jezus rozumie pod pojęciem „świat” (κόσμος)? Jest to jeden z terminów charakterystycznych dla Jana. W czwartej ewangelii rzeczownik κόσμος występuje aż 78 razy³⁶ i posiada cztery różne znaczenia w zależności od kontekstu³⁷. W pożegnalnej mowie Jezusa w wieczerniku (J 14-16) κόσμος oznacza tę część ludzkości, która odrzuciła Chrystusa, jest wrogo do Niego nastawiona, uległa mocy szatana (którego Jan nazywa *władcą tego świata*)³⁸ i trwa w błędzie i grzechu³⁹. „Świat” nie jest w stanie przyjąć Parakleta, *ponieważ Go nie widzi, ani nie zna* (J 14,7). Zatwardziały i zaślepiony świat nie jest zdolny przyjąć dowodu swej winy, którą wykazuje Duch Święty. Tylko uczniowie są zdolni do przyjęcia świadectwa Ducha Parakleta.

Jezus zapowiada, że Duch Prawdy udowodni „światu” grzech i od razu wyjaśnia, o jaki grzech chodzi: o grzech niewiary, który w teologii Janowej stanowi fundament wszelkiego grzechu, jest grzechem *par excellence*. Szczególnie jednoznacznie tę myśl wyrażają trzy wypowiedzi Jezusa:

Kto wierzy w Niego, nie podlega sądowni (οὐ κρίνεται); a kto nie wierzy już został osądzony (κέκριται), bo nie uwierzył w Imię Jednorodzonego Syna Bożego (J 3,18)

Kto wierzy w Syna ma życie wieczne; kto zaś nie wierzy Synowi, nie ujrzy życia, lecz grozi mu gniew Boży (J 3,36)⁴⁰.

Jeżeli nie uwierzycie, że JA JESTEM, pomrzecie w grzechach swoich (J 8,24).

Zadaniem Ducha Parakleta jest właśnie wykazanie „światu” niewiary. Niewiara jest rezultatem działania szatana (analogicznie jak w 1Tm 4,2: „nauka demonów”). „Sąd” nad szatanem już się odbył, teraz odbywa się „sąd” nad tymi, którzy dali się zwieść jego kłamstwu. Jan ewangelista nazywa diabła wprost kłamcą i ojcem kłamstwa (J 8,44). Niewiara bazuje na kłamstwie od samego początku, od momentu zwiedzenia pierwszych ludzi przez diabła. Również wg 1Tm 4,2 kłamstwo jest przyczyną odstępstwa od wiary.

Egzegeci stawiają sobie pytanie w jaki sposób, na jakim forum, odbywa się sąd Ducha Parakleta⁴¹. Tradycja teologiczna, uwzględniając kontekst eklezjalny mowy Jezusa, twierdziła, że chodzi o ciągle oskarżanie uczniów przed ziemskimi trybunałami. „Niczłomna postawa uczniów ma stanowić niezbitą dowód słuszności sprawy Jezusa”⁴². Ostatnio pojawiła się wśród egzegetów nowsza interpretacja, według której sąd odbywa się na forum ludzkich sumień⁴³. Zdaniem Jankowskiego, należy raczej przyjąć, że „Duch Paraklet dokonuje jawnie oskarżenia – za pośrednictwem nieustannego kerygmatu Kościoła o dziele Odkupienia”⁴⁴. Jeżeli dokonamy jednak konfrontacji tekstu Janowego z 1Tm 4,1–2, to dojdziemy do wniosku, że obydwa rozwiązania są uzasadnione. Według autora LP „Duch mówi otwarcie” o grzechu ludzi, którzy „skłaniają się ku duchom zwodniczym i naukom demonów” (1Tm 4,1b). Ci ludzie należą do „światu” w rozumieniu Janowym w J 16,8. Autor 1Tm pisze dalej, że oni „obludnie kłamią i mają własne sumienie wypalone (κεκαυστηριασµένων)” (1Tm 4,2). Słowo to jest *hapax legomenon* w NT, dlatego komentatorzy podają różne interpretacje. Czasownik καυστηριαζω oznacza kauteryzację, czyli wypalenie części ciała rozpalonym żelazem. Jedni uważają, że autorowi chodzi o ideę „piętna”, jakie wypalano niewolnikom – a zatem miałby na myśli znak przynależności do szatana. Inni widzą tu karę za odstępstwo, czyli znak hańby. Inni jeszcze rozumieją kauteryzację jako zabieg znieczulający, stosowany w dawnej medycynie⁴⁵. W takim wypadku sumienie „wypalone” znaczy tyle, co znieczulone, niezdolne do rozróżniania między dobrem a złem⁴⁶. Znieczulenie sumienia sprawia, że znajduje się ono w habitualnym stanie zafalszowania prawdy⁴⁷.

Ta ostatnia interpretacja znowu doskonale przystaje do Janowej zapowiedzi Ducha Prawdy, który wykaże, że „świat” leży w mocy Złego. Właśnie ten „świat” w Janowej interpretacji jest nieczuły na głos Ducha Świętego, niezdolny do przyjęcia Jego świadectwa. Duch Paraklet, którego świadectwo przyjmują uczniowie Jezusa, jest niejako „bezsilny” wobec tych sumień, który są wprowadzone w stan habitualnej nieczulości przez ducha kłamstwa – szatana.

5. Aktualizacja Janowej zapowiedzi

Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej „Interpretacja Biblii w Kościele” opublikowany w 1993 r. zwraca uwagę na konieczność aktualizacji tekstów biblijnych⁴⁸. „Sam proces aktualizacji jest możliwy, ponieważ bogactwo znaczeniowe tekstów biblijnych sprawia, że posiadają one wartość we wszystkich epokach i dla wszystkich kultur (por. Iz 40,8; 66 18–21; Mt 28,19–20)”⁴⁹. Czytamy dalej we wspomnianym dokumencie, że „metodą najbardziej pewną i zarazem najbardziej owocną dobrze pojętej aktualizacji jest interpretacja Pisma Świętego za pomocą Pisma Świętego”⁵⁰

Na tak rozumianą aktualizację tekstu Janowego, który został przedstawiony w poprzednim paragrafie (J 16,8nn) wskazuje Jan Paweł II w encyklice *Dominum et Vivificantem*. Według papieża „przekonywanie o grzechu” będące dziełem Ducha Parakleta, realizuje się poprzez świadectwo Kościoła:

W pierwszym jerozolimskim przemówieniu Piotra <świadectwo> owo znajduje swój wyrazisty początek: jest świadectwem o Chrystusie ukrzyżowanym i zmartwychwstałym. Równocześnie zaś, w samej treści tego pierwszego świadectwa, Duch Prawdy przez usta Piotra <przekonywa świat o grzechu>: o tym przede wszystkim grzechu, jakim jest odrzucenie Chrystusa... Wypowiedzi analogicznej treści powtarzają się, wedle zapisu *Dziejów Apostolskich*, przy innych sposobnościach i na różnych miejscach⁵¹. Tak więc, poczynając od świadectwa jerozolimskiej Pięćdziesiątnicy, działanie Ducha Prawdy, który <przekonywa świat o grzechu> odrzucenia Chrystusa, jest w sposób organiczny zespolone z dawaniem świadectwa o tajemnicy paschalnej: o tajemnicy Ukrzyżowanego i Zmartwychwstałego. W takim zaś zespoleniu samo owo <przekonywanie o grzechu> odsłania swój zbawczy wymiar... gdy zebrani pytają Piotra i Apostołów: <Cóż mamy czynić, bracia?>. słyszą odpowiedź: <Nawróćcie się... i niech każdy z was ochrzci się w imię Jezusa Chrystusa na odpuszczenie grzechów waszych, a weźmiecie w darze Ducha Świętego>. (DcV 30–31)

Omawiany przez nas fragment 1Tm 4,1nn należy widzieć także jako aktualizację obietnicy Ducha Parakleta, jaką dał apostołom Chrystus w wieczniku (J 16,8nn). Duch działający nieustannie w Kościele zapowiada odstępstwo od wiary, ale to odstępstwo nie jest jakimś „fatum” wiszącym nad człowiekiem. Odstępstwo dotyczy tylko tych, którzy dali się uwieść szatanowi – *władcy tego świata*. Ale Duch Święty zapowiada także możliwość uniknięcia grzechu niewiary. Dlatego powołuje wybranych pasterzy, takich jak Tymoteusz, aby zgodnie z zaleceniem autora listu przedkładali braciom prawdziwą naukę (1Tm 4,6). W ten sposób „wykazywanie grzechu niewiary” przez Ducha Świętego zarówno na forum prorockiego kerygmatu, jak i na forum wewnętrznym – sumienia człowieka, otworzy drogę do nawrócenia, ponieważ jak reasumuje autor:

Właśnie o to trudzimy się i walczymy, ponieważ złożyliśmy nadzieję w Bogu żywym, który jest Zbawcą wszystkich ludzi, zwłaszcza wierzących (1Tm 4,10)

Ta sama nadzieja dotyczy także naszych czasów: pomimo wielkiej ekspansji różnych „nauk demonicznych”, jaką można zaobserwować we współczesnym świecie, Duch Prawdy ustami współczesnych proroków ciągle „wykazuje grzech niewiary”, otwierając równocześnie możliwość zrealizowania „tajemnicy pobożności”, o której czytamy w hymnie chryzologicznym zapisanym w 1Tm 3,16:

ogłoszony został wśród pogan,
znalazł wiarę w świecie
został wzięty do chwały.

Summary

The Holy Spirit foretells Departure from the Faith (1 Timothy 4, 1–2)

In pastoral letters the noun *pneuma* can be found very rarely. 1 Tim 3, 16 begins with the formula introducing the citation: „The spirit speaks clearly”. Exegetes give different answers relating to the way in which the „Spirit Talks”. The series of arguments advocates behind interpretation that the main focus is the charisma of the prophecy present in the Church (compare 1 Cor 13: 3nn; Acts 13: 2; 21: 11). The author who paints a static picture of the church where the main role plays „deposit of faith”, advocates that in that time the prophetic charisma still functions in the Church. The works of the Spirit who foretells departure from the faith is a fulfillment of Jesus’ promise in which the Spirit of truth will show the world its sins when He comes (J 16,8). According to John the sin par excellence is disbelief. However this judgment of the Spirit has also soteriological character, because it takes place also on the forum of human conscience and can lead to his/her conversion (compare *Dominum et Vivificantem* 30n).

Przypisy

- ¹ We współczesnych badaniach nad *Corpus Paulinum* podkreśla się coraz częściej, że *Listy pasterskie* pochodzą z okresu papawowego. Wykaz najważniejszej literatury na ten temat przytoczyłem w artykule *Obraz Pawła Apostoła według Listów pasterskich*, w: *W nurcie franciszkańskim*. t. 4, Kraków 1995, 30, przypis 5. Oprócz tego należy jeszcze wspomnieć o najnowszym, bardzo szczegółowym komentarzu do LP: C. Marcheselli–Casale, *Le lettere pastorali*, Bologna 1995, ss. 21–44.
- ² Na temat datacji LP zob. obszerną dyskusję w: Marcheselli–Casale, j.w.
- ³ Na temat gnozy w LP por. przede wszystkim: N. Brox, *Die Pastoralbriefe*, Regensburg³1989, ss. 31–38.
- ⁴ Por. H. Langhammer, *Teologia Nowego Testamentu II*, Lublin 1994, s. 76.
- ⁵ Por. Tenże, *Nowy Testament o Kościele*, Wrocław 1995, s. 119.
- ⁶ Tenże, *Teologia*, s. 77.

- ⁷ 1Tm 3,16; 2Tm 2,11–13; Tt 2,11–14; 3,3–7. Na temat techniki kompozycji LP przez ich autora pisze A. T. Hanson, *Pastoral Epistles*, Grand Rapids 1982, ss. 42–46. Wykorzystuje on następujące elementy: (1) wyciągi z zarządzeń kościelnych; (2) „tablice domowe”; (3) fragmenty liturgii; (4) formuły wiary; (5) katalogi grzeszników lub grzechów; (6) szczegóły biograficzne z życia Pawła; (7) transpozycje cytatów z listów Pawła; (8) midrasze; (9) bezpośrednie napomnienia i polecenia.
- ⁸ Tamże, s. 189.
- ⁹ H. Langkammer, *Hymny chrystologiczne Nowego Testamentu*, Katowice 1976, s. 119, wskazuje na antytezę ciało – duch, dopowiadając jednak, że „Duch to moc i majestat, które są tylko własnością Boga”. Por. także: C. Marcheselli–Casale, *Le lettere pastorali*, s. 271.
- ¹⁰ Tak R. Popowski – M. Wojciechowski, *Grecko–polski Nowy Testament. Wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi*, Warszawa 1995.
- ¹¹ W sensie zbawienia, jak np w Rz czy Ga.
- ¹² Podobnie jak w Mt 11,19; Łk 7,35; 10,29 i Rz 3,4.
- ¹¹ Por. A. Jankowski, *Duch Dokonawca*, Katowice 1983, s. 68. Tak samo C. Marcheselli–Casale, *Le lettere pastorali*, s. 271; G. W. Knight III, *The Pastoral Epistles*, Grand Rapids 1992, s. 184n.
- ¹⁴ Tak Jankowski, j.w.; Knight, j.w.; Hanson, *Pastoral Epistles*, s. 85.
- ¹³ Por. G. W. Knight III, *The Pastoral Epistles*, 187; W. Bauer, *Griechisch–deutsches Wörterbuch*, Berlin–New York 1988⁶, 1358: 5d.
- ¹⁶ Marcheselli–Casale, *Le lettere pastorali*, 295, pisze, że wyznanie wiary w 3,16 jest dziełem Ducha, który *explicite* wchodzi na scenę w 4,1.
- ¹⁷ Por. J. Stępień, *Listy do Tesaloniczan i pasterskie*, Poznań 1979, s. 350.
- ¹⁸ Tamże.
- ¹⁹ Por. Knight III, *The Pastoral Epistles*, s. 188. Knight wskazuje na wymiennność czasownika, który został użyty w 1Tm 4,1: ἀόισταμαι ze σκανδαλίζω w Mt 13,21 (por. Łk 8,13).
- ²⁰ Tak tłumaczy m.in. RSV, Einheitübersetzung, Jeremias, Brox, Roloff, Quinn.
- ²¹ Por. Hanson, *Pastoral Epistles*, s. 87.
- ²² W ten sposób została skomponowana m.in. Księga Daniela.
- ²³ Tak m.in. N. Brox, *Pastoralbriefe*, 166; J. Roloff, *Der erste Brief an Timotheus*, (EKK XV), Neunkirchen–Vluyn 1988, s. 219; Knight, *Pastoral Epistles*, 188. Por. U. Wilckens, „ὕστερος κτλ, TWNT VIII, s. 593n.
- ²⁴ Knight, *Pastoral Epistles*, s.188n.
- ²⁵ Tamże.
- ²⁶ Por. Marcheselli–Casale, *Lettere pastorali*, s. 297.
- ²⁷ Por. R. Popowski, *Wielki słownik grecko–polski*, Warszawa 1995, s. 632.
- ²⁸ Za taką interpretacją: Marcheselli–Casale, *Lettere pastorali*, s. 297; Knight, *Pastoral Epistles*, s. 189; Roloff, *Der erste Brief*, s. 218; Hanson, *Pastoral Epistles*, s. 87.
- ²⁹ Popowski, *Wielki słownik grecko–polski*, s. 545.
- ³⁰ Marcheselli–Casale, *Lettere pastorali*, s. 297.
- ³¹ Por. Brox, *Pastoralbriefe*, s. 167. Także s. 37.
- ³² Por. A.T. Hanson, *Pastoral Epistles*, s. 3.
- ³³ Por. H. von Lips, *Glaube–Gemeinde–Amt. Zum Verständnis der Ordination in den Pastoralbriefen*, (FR–LANT 122), Göttingen 1979, s. 26.
- ³⁴ Por. R. Bultmann, πιστεύω κτλ w: TWNT, s. 214; G. Barth, πίστις w: *Exegetisches Wörterbuch zum NT*, t. III, Stuttgart 1983, s. 230. O. Merk, *Glaube und Tat in den Pastoralbriefen*, ZNW 66 (1975), ss. 92–93. Według Hansona, *Pastoral Epistles*, s. 41 takie właśnie znaczenie πιστις posiada w następujących miejscach: 1Tm 1,2.4.19; 3,9.13; 4,1.6; 5,8; 6,10.12.21; 2Tm 2,18; 3,8; 4,7; Tt 1,1.4.13; 2,2.
- ¹⁵ Por. H. von Lips, *Glaube–Gemeinde–Amt*, s. 26; Roloff, *Der erste Brief*, s. 220.
- ³⁶ W pozostałych trzech w sumie 14 razy.

- ¹⁷ Na temat tych czterech znaczeń w: J. Kudasiwicz, *Paraklet a grzech świata (J 16,7–11)*, RT 40 (1993) z. 1, s. 114, oraz: tenże, *Duch Święty a grzech świata*, w: *Dominum et Vivificantem. Tekst i komentarze*, A.L. Szafranski (red), Lublin 1994, s. 178.
- ¹⁸ Por. J 12,31; 16,11.
- ¹⁹ Por. J. Kudasiwicz, j.w. Takie znaczenie posiada „świat” również w J 1,10c; 7,7; 12,31; 17,9.25; 1J 5,4–6).
- ⁴⁰ Gniew Boży w języku biblijnym jest synonimem sądu.
- ⁴¹ Por. A. Jankowski, *Duch Dokonawca*, Katowice 1983, s. 111.
- ⁴² Tamże.
- ⁴³ Tak m.in. S. Cipriani, *Il „giudizio” in San Giovanni*, w: *San Giovanni. Atti della XVII Settimana Biblica*, Brescia 1964, s. 173; G.–M. Behler, *Les paroles d'adieux du Seigneur*, Paris 1960, s. 181n; Kudasiwicz, *Duch Święty a grzech*, s. 179. Za tą interpretacją idzie również Jan Paweł II w swojej encyklice *Dominum et Vivificantem*: „Ewangeliczne <przekonywanie o grzechu> pod wpływem Ducha Prawdy nie może urzeczywistnić się na innej drodze, jak tylko na drodze sumienia” (DeV 43).
- ⁴⁴ Jankowski, *Duch Dokonawca*, s. 111.
- ⁴⁵ Tak m.in. C. Spicq, *Saint Paul. Les Épîtres Pastorales*, Paris 1969⁴, s. 496n; Hanson, *Pastoral Epistles*, s. 87; Roloff, *Der erste Brief*, s. 221; Knight, *Pastoral Epistles*, s. 189.
- ⁴⁶ Por. Knight, j.w.
- ⁴⁷ Por. Hanson, *Pastoral Epistles*, s. 87.
- ⁴⁸ *L'interpretation de la Bible dans l'Eglise*, Città del Vaticano 1993, IV A.
- ⁴⁹ Tamże, IV A 1.
- ⁵⁰ Tamże, IV A 2.
- ⁵¹ Por. Dz 3,14n; 4,10.27n; 10,39; 13,28n.